

Fazoli Sándor

A fejevári református schola tanításrendje

„Bethlen Gábor a Római Imperium és Erdély országának fejedelme, számlálhatatlan eklézsiáknak és scholáknak mutatott jótéteményei közt Fejevárott a reformátusoknak szép collegiumot fundált. [...] Falakkal, dézsmákkal és más állandó jövedelmekkel gazdagította, melynek köszönhetjük, hogy egyéb mint hadi, mint békességbeli sok dolga mellett ma is fundamentummal lévő schola vagyon Erdélyben, hagyva e téren is dicsőséges és halhatatlan emlékezetét az utána valóknak” – emlékezik ugyanazon század nyolcvanas éveinek távolából a Nagyenyedi Kollégium neves professzora.

A fejedelem az alapítás célját írásba foglalt hagyományozásában imígyen emeli ki: „uralkodásunk kezdete óta nem volt szentebb törekvésünk mint az, hogy Isten Igéje szolgálóinak és a szabad tudományok oktatóinak, mint másutt, mint főként ezen fejevári collegiumunk gimnáziumánál a vallásosság ápolására s az ifjúság tanítására, nevelésére bővében lehessünk.”

A harmincéves háborút megelőző öt esztendőben elért gazdasági, katonai, kül- és belpolitikai ténykedése megteremtette azt a békés állapotot, amely biztosította a scholák tevékenységéhez szükséges nyugalmat, s lehetővé tette egyre több, köztük személyesen a fejedelem által támogatott fiatal akadémiákra menetelét. A magasabb, főiskolai képzés végbevétele az 1619-ben megkezdett hadakozás végén lépett előtérbe, hogy az 1622 elején folytatott nikolsburgi tárgyalások során ismertté is legyen.

Itthon, hivatkozva a tanult emberek nagyfokú elfogyatkozására, a Kolozsvárt májusban megnyílt országgyűlésen a fejedelem felső tanintézet létesítésének törvénybe iktatását terjeszti elő. Tudatában a kérdés fontosságának, a rendek akadémia felállításáról határoznak. Mivel pedig annak állapota csendességes, nyugodalmas és békességes helyet kíván, megállapítják, hogy emelése Kolozsvár városában, a pápistáktól birtoklott puszta klostrom helyett legyen, mely üresen és elhagyatottan áll. De hozzáteszik: őfelsége belátása szerint Fejevárott, avagy mind a két helyen hozzon létre főiskolát, miáltal felszínre került a székváros fényének és hírnevének emelése is.

A fejedelem megmaradt a fejevári iskola fejlesztésének a békekötéskor felröppentett terve mellett. Választását lényegében az említett törekvés döntötte el, melyhez járult a leendő intézet az udvar szomszédságába helyezésének, valamint a benne munkálkodók fenntartásához szükséges javak közeli termelésének lehetősége.

Elsővel kapcsolatosan a régi domonkos kolostorból jezsuita, majd protestáns iskola épülete inkább csak időlegesen felelt ugyan meg, de attól keletre éppen alkalmas terület kínálkozott. Így még ugyanazon esztendőben megvehette a várfalig elnyúló telkeket, és anyagilag biztosította a munkálatokat az építkezés befejezéséig. Ilyképpen járt el a collegium mindennapi szükségletei tekintetében, amíg élt, udvartartásából fedezte annak költségeit, míg a jövőre nézve illendő jövedelméről igen bőkezűen gondoskodott. Fontos intézkedése volt, hogy a kiterjedt enyedi uradalmat s a részjóságokat jogilag a benne oktatóknak meg saját alumnusainak a tulajdonába helyezte.



Szellemi építkezésben az előzetes mozzanatot az jelentette, hogy – Bod Péter megfogalmazásában – Ilosvai Benedek a fejérvári scholát a reformátusok kezébe vette, és újonnan helyreállította. Ő az, aki az 1557-dik esztendőben Vitebergába ment, tehát még hallgathatta Philipp Melanchthon (1497–1560) egyes, százakra menő deákság előtt tartott előadásait. Majd Génévában Kálvinus és Béza keze alatt, meg más helvéciai és németországi scholákban folytatta tanulását, olyannyira, hogy liber artium magister titulussal tisztelték meg. Hazajövén egy ideig a fejérvári iskola rektora, azután ugyanott pap és esperes lett.

Mint scholavezető, a fejedelem idején már régi törvényeknek nevezett, a kollégium életében is érvényre jutó rendtartást állított össze a vitebergai kisebb magyar deáktársulat 1555. évi szabályzata felhasználásával. Az intézet jellegének megfelelően megállapította a nevelésnek és tanításnak a célját, valamint a diákközösség (coetus) tagjainak illetően alakítására s együttélésére vonatkozó előírásokat:

A coetus minden egyes tagjától megköveteljük, hogy istenesen (Istennek tetsző módon) éljen és viselkedjen – olvasható a négy századot is meghaladó fogalmazás kezdetén. – Látassa vallásosságát mind az egyház ünnepein,

mind hétköznapokon, istentiszteleteken, gyászszertartásokon, nyilvános tanításokban. Adott jelre rendben és csendben a többiekkel együtt tüstént vonuljon a templomba. Ezt szeresse és gyakorolja, Isten dicsérésére ne átálja megnyitni ajkát, hisz nem világi fejedelem, hanem a mindenhatónak és az őt szolgáló angyaloknak színe előtt áll. Ájtatosságát vallásos komolysággal, illő magatartással, világi, sőt szennyes gondolatoktól menten, mások bántódása nélkül végezze, hogy Istennek kedves legyen az, s botránkoztatásra, rendünk megrovására okot ne adjon.

Viselkedése a scholán kívül legyen hivatásunkkal egyező, azaz szerény és tiszta. Mindenhol tegye ezt, de különösen a városban, ahol tettét, beszédét mindenki megítéli. Senki okkal vagy ok nélkül ne járkáljon a városára, így bünt és gyanút elkerül, és a tanulásban is jobban halad. Ne kószáljon, melynek kára oly sokszor tapasztalható.

A scholában járja szorgalmasan a leckéket, ismétljen, s a stílusgyakorlatokra, latin beszédre, emlékezet gyakorlására folyton gondja legyen. Mert a tanulóknak magasabb rendeltetése elsajátítani az Istentől való ismereteket, a derekas készségeket és azokat a nyelveket, melyek egyháznak és hazának hasznosak.

Evégre tiszta, józan, kegyes élet – csak ez felel meg intézetünk szellemének. Éjjeli dorbézolás, vad lárma, veszekedés, dulakodás, fegyvercsattogtatás, ocsmány abajgatások ne legyenek. Elkövetőiket Istennek haragja s a rectornek elmaradhatatlan megtorlása fogja sújtani, ha kell, világi hatóság elé is hurcolják őket.

Szeretet fűz minket egybe, eltávoztassuk a gyűlölködés ördögét. A kölcsönös szeretet megmaradásáért kinek-kinek a hivatala szerint megillető tisztelet megadassék mindenkitől. Bölcsen mondják: magát becsüli meg, ki mászt így becsül. Sérelemért magának senki eleget ne vegyen, hanem forduljon a rectorhoz az intézetet zavaró viszályok megelőzéséért.

Senkinek becsületét sérteni nem szabad. Gonoszkodást, árulkodást, gúnynévadást, megverselést s minden ilyest tiltunk. Másnak holmiját, ha csekélység is, eltulajdonítani nem szabad, sőt őrizni kötelesség.

Akikre gyermekek, serdülők gondját bízta, ne feledjék, hogy az igyekezet, melyet körülöttünk kifejtene, Istennek tetsző. Azért szorgalmasan, híven tanítgassák őket, fegyelmezésükben mértéket tartsanak, mindamellet vigyázzanak, nehogy elnézésükkel tunyálkodásra adjanak nekik alkalmat. A rector tudta nélkül pedig egy deák se merjen valamely gyermeket gondviseletre elfogadni, magához édesgetni vagy tőle elválni.

A temetésre vagy templomba menendőket a scholában vissza ne tartsák. Akik az ilyenekben a magánérdekeket nézik, azok a közrendet s a rectornek a jogát sértik.

Ki scholába lép tanulni: nevét, útját, állapotját jelentse a rectornek, és kötelezze magát törvényeink megtartására. Akik meg távoznak, tisztességgel búcsúbeszédet mondjanak nyilvánosan. Év közben fontos ok nélkül kilépni nem szabad. A gyermekek hazabocsátása pedig kellő időben, egyszerre történjék, s mivel az a rector tiszte, önkényüleg senki más ne tegye.

Ha valaki áthágja e tilalmakat – adódik a büntetéshez vezető állítás –, annak majd megmutatjuk, hogy az intézet becsületes ifjak hajléka, s nem gonoszoknak, romlottaknak menedéke.

Ennek jegyében senkinek sem szabad az iskolai teendőket csak ímmel-ámmal folytatni, míg elmulasztásuk más bírságot von maga után: egy-egy lecke elhanyagolása 2, készülés 3, ismétlés 4, magyar stílusgyakorlás 2, fordítás 5 dénár. Esti imáról hiányzásért a tanuló 2, az előimádkozó 4 dénárt adjon, az elkésésért pedig 1 jár. A megbízott az ébresztés mellőzéséért 5, a vitatkozásért az ellenvető 6, a ráfelelő 25 dénárt fizessen. Sajna, a latin beszéd gyakorlását elhanyagolják, elrendeljük azért, hogy bizonyos napokon s órákban, ki-ki latinul beszélgessen, melyre nézve minden egyes vétségért félpénz bírság fizetendő. Aki viszont engedetlen és makacs módon, komoly ok nélkül fecseg magyarul – megfelelően bűnhődik.

Karének mulasztásáért köznapon 3, ünnepen 5 dénár, nagy temetésért 3, kisebbért 2 pénz a vesztés. Amely diák a rendesenél később jelenik meg az énekkarban vagy a gyászmenetben, késése szerint fillért vagy krajcárt fizet.

Tanítója engedelmeivel kimenő, de a megadott időn túl maradozó, a késedelem arányában büntetődik. S ide véve a búcsús (vándor, peregrinus) deákokat is, közülük az, aki három napnál hosszabb ideig van távol, napjára egy-egy krajcárt, aki a hét napot meghaladja, az hetenként tíz-tíz dénárt veszítsen.

A vidéki és a künnlakó gyermeket a rector rendelkezése és híre tudta nélkül elvállalni, vagy azt elhagyni ne merje, bírsága 10 dénár, és tanítványát veszti. Tanítványait ki-ki odaadással s istenesen oktassa: a Miatyánkat, Hiszek-egyet, Tíz Parancsolatot, Asztaláldást, Hálaáldást és más ilyen gyermeki áhítatgyakorlásokat, szintűgy a vasárnapi evangéliumok magyarázását is el ne mulassza. A vásottakat, rakoncátlankódókat, kit-kit testi-lelki alkata szerint korbácsolja meg. Aki másképp jár el, megfelelően bűnhődjék.

Tolvajlás, rablás, gyújtogatás, szemtelen éneklés, zenés mulatozások, másokat tanulásukban zavaró féktelen zajongások, éjjeli tivornyak, főként

künnlakókkal, a scholai épületek rongálása, kertek fosztogatása, akárcsak a városban kőszálás tilalmas. Méltó büntetésük múlhatatlanul kijár.

Ki társára kivont karddal, töltött, felvont puskával vagy más fegyverrel támad: megvesszőzve kicsapassék. Szintúgy az is, ki mást fegyverre, páros viadalra hív, s a kihívott is, ha kiáll, de ha a kihívónak szilajságát szelíd bánással lecsillapítja: magunk és pártfogóink becsülését nyeri meg.

Engedelem nélkül s tisztességtelenül künn éjszakázók elsőben két, másodsor háromnegyedrész illetményüket veszítik, harmadrészben kizáratnak, hacsak a rektor méltányosság gyakorlásának nem látja helyét. Ugyanaz a büntetésük az iskola kerítésén átmászóknak, nem különben az álkulccsal bebocsátottaknak és bebocsátóknak.

Benn a scholában részegen okádó 25 dénárt veszítsen, s a scholaszék előtt vezekeljen. Ki künn a városban vagy akár másutt közhelyen vét, 50 dénárt vesz, s a társaságot megköveti. Ha pedig a templomban, gyalázatosan kicsapjuk.

Tiltunk minden káromlást, mindenekfelett az Istennek káromlását, ám-bár a katonáknál az közönséges. Kinek csak nyelve sikamlott rá: bírsága első ízben 25 dénár, s kövesse meg a rectort és a scholát, másodsor 50 dénár és újbóli megkövetés, harmadrészben kímélet nélkül, gyalázattal kicsapjuk.

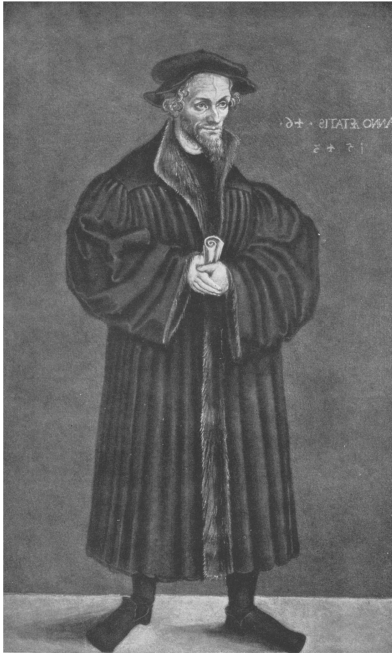
S itt – mintegy az elvárások meg a büntetések záradékaként elhelyezve – előjön a figyelmeztetés: a felhozott szabályok kivétel nélkül szóljanak mindenkinek, ki nem vonhatja magát alólok sem vándor deák, sem scholánk polgára, sem tanulmányait gyarapító tanítóvendég.

Végezetül a régi törvények szövege ismerteti a coetus két vezetője, a Senior (senior) és az Ellenőr (contrascriba) szerepét s kötelezettségét, továbbá segítők, a Szeres (oconomus) feladatait. Sajátos megbízása volt a fürkészőknek, nekik kellett ugyanis kiszemelni a harminckét laktató énekmondás helyét, s ügyelni annak jó lefolyására.

Számba véve a szabályzat oktatásra vonatkozó megállapításait, felmerül a kérdés: mely képzési folyamatot láttat meg a református tanintézet vezetője a reneszánsz humanista felfogásnak meg a reformáció térhódításának körülményei között?

Ami a konkrét scholai teendőket illeti, azok szinte teljes egészében a kisebb növendékek tanítás-tanulására irányulnak. Kiviláglik, hogy a kezdők anyanyelvünkön sajátítják és végzik el a számunkra hozzáférhető imádságokat, s ugyanazok anyanyelvünkön magyarázzák meg az evangéliumi részleteket. Ahhoz, hogy egyrészt latinból, másrészt latinba fordítani tudjanak, előbb magyarul kellett megismertetni az olvasást és írást, ugyanezen nyelven elvégeztetni velük a stílygyakorlást. A coetus minden egyes tagjára nézve kötelező érvényű viszont,

hogy bizonyos napokon és órákban latinul beszéljessen, valamint az ismétlés, a gyakorlat, meg a közösségalakítás.



Philipp Melanchthon
(1497. febr. 16. Bretten – 1560. ápr. 19. Wittenberg)
id. Lucas Cranach festménye

Az oktatás további menetét részben a latin nyelv kétszer is megemlített elsajátításához, részben a tanulók magasabb rendeltetése céljához elvezető tárgyak adják. Azaz elsőként a grammatika, mely egyszersmind a trivium másik két összetevője: a dialektikai és a retorikai képzés feladatát is természetessé teszi. Hiszen csak ilyen képen tudható meg – állítja a hazai scholákban is használt ebéli tankönyvek szerzője, Philipp Melanchthon – a helyes latin beszéd és írás rendje, az ismerettisztázás és megértés útja, valamint az érzelem és akarat nyomán fakadó törekvés fejlesztésének a mikéntje is. Ezeket kötik a felsőbb szinten tanítandó hasznos nyelvek: a hellén, főleg azért, mert csupán általa lehet felfogni a latin írókat, és a héber, mivel segíti a Szentírás s vele a hittételek jobb megértését. A teológia és a nyelvek pedig együttesen teszik lehetővé Isten legteljesebb megismerését.

Habár az olvasmányok utalásszerű felemlítése nem történik meg, a fentebbiekből feltételezhető mégis a bibliai szövegnek az oktatás menetébe illesztése és megbeszélése. Nem lehet ugyanerre következtetni viszont a latin meg a görög klasszikusok írásaira nézve. Érezhető: a reformáció eszmeisége az, mely meghatározta a tárgyak rendszerbe helyezését, s amelyen keresztül alakulhatott a humanista felfogás is. Tanulása befejeztével a fejevári schola polgára megkapta mind az akademiákra menetelhez, mind az egyszerűbb – lelkeszi vagy scholamesteri tevékenységhez – megkívánt ismereteket, készségeket, felfogást és magatartást.

Mindennek irányítása, felügyelete és a tanítás nagy részének végbevitele egy személy részéről nagyfokú hozzáállást igényelt. A törvények megállapítása, mely a diák kimenetelét tanítójának engedelméhez köti, arra mutat, hogy akár más hasonló református intézetnél, a rector Fejérvárt is tanulmányi és erkölcsi viselkedés tekintetében alkalmasnak tartott nagydeákat vagy scholát végzett

segédoktatót (preceptor – köztanító, collaborator – munkatárs) vett maga mellé. Feljegyzés hiányában csak sejteni lehet, hogy az ilyen megbízás elsősorban a latin beszéd és a teljes grammatika oktatására terjedt ki. A debreceni kollégiumban viszont a kisegítők a XVI. század nyolcvanas éveitől kezdve bizonyítottan a trivium mindhárom tárgyát tanították.

A rektori feladatot, legalábbis a hetvenes évek végétől 1584-ig a törvényeket megfogalmazó Ilosvai Benedek látta el. E feltevést erősíti, hogy egyetlen névileg ismert tanítványa, Laskai Tsókás Péter 1581-ig már kétszer megjárta Németországot, Helvéciát, Itáliát és Franciaországot. Theodore de Bèze (1519–1605) genfi professzornak 1585-ben hozzá írott levele pedig már a fejevári nagypapnak szól. E levélben többek közt – az ellenkezőkkel való vetélkedésnek felkészítése végett, melybe a kényszerűség belevisz – a logikának tanítását is ajánlja.

Ilosvai rektorsága egyébként épp azokban az években volt, midőn a jezsuiták Fejérvárott gyökeret vertek s létrehozták saját scholájukat. Elsőnek 1579-ben az udvari szónok és gyóntató, Leleszi János érkezett, és megkezdte a kis fejedelem, Báthory Zsigmond nevelőoktatását. 1582-től tanulóársakként erdélyi és lengyel főúri ifjak kerültek mellé, s így alakult meg a palotabeli vagy udvari schola. Emellett az Erdélyt meglátogató lengyel provinciális és a kolozsvári collegium rektora 1584-ben egyebhangzóan egy másik, a várban nyitott scholáról is írnak, melybe oly sokan jelentkeztek, hogy az odaküldött oktató segítségére újabb rendtagot kértek. Látva ezt, néhány hét elteltével már a protestáns régensek azok, akik kezdik pártolni a várbeli scholát, sőt sürgetik a további osztály létrehozását is.

Ez utóbbi év névjegyzékéből megtudható egyszersmind, hogy a rezidencia nyolc tagja közül kik oktattak a kétféle scholában: az egyik a 27 éves sziléziai Balthazar magister, ki a nemes ifjakat s Leleszi távollétében magát a fejedelmet, a másik a 24 éves lengyel Gaspar Crobensis magister, ki a várbeli nyilvános schola növendékeit tanítja – ezeket éppen grammatikára.

A következő, 1585. év márciusában Ferdinándus Capeci, a kolozsvári collegium rektora arról tudósít, hogy mivel újabb osztályokat nyitottak, még két magistert rendeltek Fejérvárra. Az eretnekeknél levő 80 tanuló közül 60-at megnyertek maguknak, s ekként másokkal együtt most már százan vannak. Tudatja továbbá, hogy erre a régenstanács kívülről hozatott mestereket, nagy fizetést adva nekik és élelmet a tanulóknak, mindezt a szegény fejedelem vagyonából. Mások a szülőket azzal környékezték meg, hogy semmi szín alatt se adják gyermekeiket bálványimádásra. De, habár a szülők eretnekek, azt felelték: ha meggyőződünk róla, hogy gyermekeinket éppen olyan jól tanítjátok, mint a jezsuiták, nem cserélünk el benneteket velük.

Ezen írásból előbbször is megtudható, hogy a fejevári református schola vezetőjét az általa tanított tárgyak oktatásában hasonló felkészültségű mesterek követték. Egyikük Kassai Dávid Zsigmond lehetett, akit, miután szintén megjárta Itáliát, Galliát meg Helvéciát, 1578-ban Vitebergából hívtak a váradi schola tanítására. Ő közelebről is nevelhetvén a főrendek gyermekeit, kedvességet szerzett magának, s lectornak vitetett Fejevárra. Utóbbi megnevezés legalább két akadémiát járt oktatóra, és vele a felsőbb tanulási tárgyak valamelyes elkülönítésére hívja fel a figyelmet.

Itt azonban – tekintve a következő esztendők feltételeit, a nagy pestisjárványt, a scholát fenntartó egyes főrendű személyek kivégeztetését, a századfordulónak nemességet és népet egyaránt pusztító véres harcait – adatok híján a schola további életfolyása mintegy negyedszázadnyi időre homályba kerül.

De, hogy az iskola mégis átvészelte ezt az időszakot, tanúskodik a törvényekhez csatolt, tényt és időt megvilágító toldalék. Ez előbb arról szól, hogy a régi hagyomány szerint a közös javak és főleg a havi adományok hites kezelői s kiosztói az erre választott Szenior és Ellenőr, meg arról, hogy ugyancsak a régi hagyomány szerint a Szenior fáradozásának bére a havi osztalékok huszadrésze. Azután tér rá a Szászsebes melletti Kelnek dézsmájára, melyet Báthory Gábor fejedelem (1608–1613) uralma utolsó évében a coetusnak adott. Ezzel kapcsolatosan kimondja, hogy a Szenciornak szabadjában áll akár magának kimennie Kelnekre a dézsma felhajtására, akár másokkal végeztetnie azt, de híven.

Bethlen Gábor (1613–1629) a fejevári scholára nézve a Palatinátus és a Jézustársaság általa nagyon értékelt gimnáziumai színvonalát látta elérendőnek. Evégett – elgondolása szerint – két arra érdemes ifjúnak biztosítani kezdte akadémiai tanulmányait. Ilyképp 1617 végén négy, egyetemet járt alumnusa közül három is a székváros iskolájában kapott megbízatást, és kezdett el tanítani.

Bibliográfia

- Rudus redivivum – Romlott fal felépítése. Szemelvény a szerző 1685-ben készített fordításából.
In Pápai Páriz Ferenc: *Békeséget magamnak, másoknak*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Nagy Géza. Bukarest, 1977. 298. p.
- Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. Nagyenyed, 1903. 72, 98–103. p.
- Ilosvai Benedek, Kassai Dávid Zsigmond. In Bod Péter: *Magyar Athenasz*. Sepsiszentgyörgy, 2003. 150–151., 167. p.
- Melanchthon Fülöp. In Molnár Aladár: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*. Budapest, 1881. 64–65. p.
- Bitay Árpád: *Az erdélyi róm. kath. státus gyulafehérvári „Majáth” főgimnáziumának megalakulása*. Arad, 1930. 30–33., 136–137. p.

Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Szerkesztette Keszérú Bálint. Budapest–Szeged, I. köt., 1965. 172–173., 176., 224. p.